

Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nüshatü's Selâtini Ve 'Adalet' Kavramı

Mustafa AKKAYA, Hasan EROĞLU

ÖZET

Adalet, ortaya çıkışı oldukça geçmişe dayanan bir kavramdır. Toplumsal yaşamın vazgeçilmez unsurlarından olarak görülen adalete, insanlar tarihin her döneminde büyük ihtiyaç duymuşlardır. Birçok filozof, ilim insanı ve düşünür konu ile ilgili olarak çok sayıda eser kaleme almıştır. Gelibolulu Mustafa Ali, yazmış olduğu eserlerde adalet kavramı ile ilgili görüşlerini belirten, Osmanlı tarihinin önemli düşünürlerindedir. Nüshatü's Selâtin, adalet konusundaki görüşlerini yazdığı siyasetname türündeki eseridir. Bu araştırmanın amacı, Nüshatü's Selâtin'i inceleyerek Gelibolulu Mustafa Ali'nin, adalet kavramına yönelik düşüncelerini ortaya koymaktır. Nitel araştırma deseninde tasarlanan bu çalışmada doküman incelemesiyle elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Mustafa Ali'nin, adalet anlayışının temelinde liyakat ilkesi vardır. Ona göre devlet içerisinde adaletin sağlanması ve adil bir ortamın oluşması ancak liyakati esas almakla gerçekleşmektedir. Adaletin sağlanması konusunda doğru ve dürüst olan insanların iş başında olması gerektiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Gelibolulu Mustafa Ali, Nüshatü's Selâtin

Nüshatü's Selâtin Of Gelibolulu Mustafa Ali And Concept Of 'Justice'

ABSTRACT

Justice has been one of the concepts that have emerged from the earliest times and is one of the indispensable elements of social life, and people are in great need of every period of history. Many scholars and philosopher have received a great deal of work on the subject. Gelibolulu Mustafa Ali is one of the important philosophers of the Ottoman history, indicating his views on the concept of justice in his works. Nüshatü's Selâtin is one of his works in the kind of political treatise he has conveyed his views on justice. The purpose of this research is to examine the work of Nüshatü's Selâtin and to reveal the thoughts of Gelibolulu Mustafa Ali regarding the concept of justice. In this study, which is designed in a qualitative research design, the data obtained by the document examination is analyzed by descriptive analysis method. Gelibolulu Mustafa Ali has a merit principle on the basis of his understanding of justice. The provision of justice within the state and the creation of a fair environment take place only on the basis of merit. He argued for that people who are honest about ensuring justice should be at work.

Keywords: Justice, Gelibolulu Mustafa Ali, Nüshatü's Selâtin

1.Giriş

Adalet, davranış ve kararlarda doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak demektir. Toplum hayatında düzeni ve eşitliği sağlayan ahlaki bir erdemdir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde de adalet kavramı genellikle "düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük ve tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır (Çağırıcı, 1988: 341-343). Bir toplumda değerlerin, ilkelerin, ideallerin, hayata geçirilmiş şeklidir. En yüce, nesnel ve mutlak bir değer anlatımı olarak, insanın davranışını ahlaki açıdan inceleyen ve eleştiren bir düşünce, hakka ve doğruluğa saygıyı temele alan ahlak ilkesidir (Cevizci, 1999: 11). Adalet, güçlü ile zayıf, iyi ile kötü, mazlum ile zalim arasındaki dengeyi sağlamak bakımından önemli görülmektedir. Toplumsal düzen, huzur ve barış, ancak adaletle ayakta durabilmektedir. Toplum içerisinde yaygın bir adalet anlayışı olmadığı zaman, güç odaklı ilişkiler devreye girmekte; güçlünün güçsüzü ezdiği bir düzen ortaya çıkmaktadır. Kendilerini mağdur ve mazlum hisseden insanların artması, toplumun birlik ve bütünlüğünü tehdit etmektedir (Hökelekli, 2009: 132). Devlet kültüründe de adalet kavramı önemli bir yer tutmaktadır. "Mülkün temeli" olarak görülen adalet, yönetimde devamlılığın ön şartı olarak görülmektedir (Kalkışım, 2013: 97). Genel anlamda ise aşırılıklardan uzak kalmayı, dengeli ve ölçülü davranmayı, insan ilişkilerinde karşılıklı saygı ve sevgiyi, insanların haklarına saygı göstermeyi, kin ve intikam duygusuyla hareket etmemeyi, eşit ve insafli olmayı, liyakati esas almayı gerektirir. Buna göre, devlet yöneticisinin vatandaşa, anne ve babanın çocuğuna, öğretmenin öğrencisine, eşlerin birbirlerine, bir kişinin arkadaş, dost ve akrabasına gereken ilgiyi, sevgiyi, saygıyı göstermesi; patronun işçisine hak ettiği ücreti vermesi adalet olup, bunların yerine gelmemesi zulümdür (Hökelekli, 2009: 132).

Aristoteles, adalet kavramını adaletsizlik kavramıyla birlikte açıklayarak, kavramın zıtlıklarla tanımlanmasının daha doğru olduğunu belirtir. "Yasalara uymamak, onu kendi çıkarlarına göre kullanmak ve dolayısıyla bu şekilde bir eşitsizlik yaratmak adaletsizlik, yasalara uygun davranmak ve eşitliği bozmamak ise adalettir." Aristo'ya göre adalet kavramı bütün diğer faziletleri içine alan ve kanunlara itaatle ortaya çıkan en mükemmel fazilettir. (Topakkaya, 2009: 629). Alman filozof Kant, adalet kavramını, şerefli yaşa, kimseye zarar verme ve herkesin payına düşeni ver. İlkeleriyle açıklamaktadır. Ünlü roma hukukçusu Ulpian, adaleti, herkese kendi payına düşeni vermek konusunda sürekli çaba harcanması olarak tanımlamıştır. Hollandalı hukukçu Grotius'e adaleti, söze bağlılık olarak adlandırmıştır (Güriz, 1990: 14). İslam düşünürleri de adalet kavramı üzerinde durmuş ve adaleti diğer temel faziletlerin uyumlu bir sonucu olarak görmüşlerdir. İlkçağlardan itibaren ortaya atılan ve İslam düşünürleri tarafından bazı değişikliklerle benimsenen görüşe göre, insan nefsinin düşünme gücü, öfke gücü ve şehvet gücü olmak üzere üç temel gücünden üç fazilet doğar. Bunlar sırasıyla hikmet, şecaat ve iffettir. Adalet ise bu üç faziletin gerçekleşmesiyle kazanılan ve hepsini içine alan dördüncü temel fazilet olarak görülmektedir (Çağırıcı, 1988: 341-343).

Halil İnalıcık'a göre: devlet idaresi teorisi, *adalet dairesi* adı verilen bir formülle özetlenmiştir. Teori *nasihatname* veya *siyasetname* adı altında hükümdarlara veya idarenin başındakilere, sürekli ve mutlu bir egemenlik için neler yapılması gerektiğini aktarır. İdeal, güçlü devlet, iyi korunmuş halk sayesinde vardır. Doğu ve Batı monarşilerinde güçlü devlet, *adalet mülkün temelidir* formülünde kendisini göstermiştir¹ (İnalıcık, 2009: 53-54). Orta

¹ "İslam devlet idaresi geleneğinde bu yaklaşım, nasihatname veya siyasetname adı altında (Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri bu yolda yazılmış

Doğu devlet ve hükümdar anlayışında, hükümdarın bütün otoriteler, kanun ve nizamlar üzerinde olan mutlak otoritesi, bir haksızlığı ortadan kaldırmak için, en son tedbir olarak ortaya çıkar. Zira Orta-Doğu devletinde eskiden beri mutlak otorite ile adalet arasında bağlılık bir prensip olarak kabul edilmiştir. Devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden ibarettir. Devletin amacı bu kudreti arttırmaktır. Ancak halkın huzursuzluğu, hoşnutsuzluğu ve fakirliği, bu amacı tehlikeye düşüren bir husustur. Bu devlet anlayışına göre, bu durundan ancak padişahın *adil* olmasıyla, yani halkın üzerinden zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını emniyette bulundurmakla kaçınmak mümkündür (İnalçık,2007:139).

Adalet, Osmanlı yazarları tarafından üzerinde en çok durulan kavramlardan bir tanesidir. Adalet, kurulu düzenin temel direkleri arasında son derece önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Adalet, iyi veya kötü, hak edenin hakkını elde etmesidir. Toplum içerisinde dengenin sağlanabilmesi sosyal tabakalar arasında adaletin sağlanmasıyla mümkündür (Unan, 2007:105-106). Osmanlı Devleti'nde idari, sosyal, ekonomik vb. sorunların ortaya çıktığı duraklama dönemi adalet kavramının da sorgulandığı bir süreçtir. İdari ve yönetim alanında toplumun idareci ve yöneticilerden beklediği davranış biçimi adil bir yönetimdir. Bu bağlamda, çalışmada yazmış olduğu eserlerle Osmanlı'nın duraklama dönemine ışık tutan Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nüshatü's Selâtin adlı eserindeki adalet kavramı incelenmiştir

2. Yöntem

Nitel araştırma deseninde tasarlanan bu çalışmada veri toplama amacıyla doküman incelemesi tekniğinden faydalanılmıştır. Karasar (2014) doküman incelemesi yöntemini, belgesel tarama olarak adlandırarak, bu yöntemin belli bir amaca yönelik kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme basamaklarını kapsadığından bahsetmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2016) ise doküman incelemesinin, araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan ve tek başına da veri toplama aracı olarak kullanılabilen bir veri toplama yöntemi olarak görüldüğüne vurgu yapmaktadır. Bu çalışmada veriler, Nüshatü's Selâtin adlı eserin yazma nüshasının transkript edilmiş metin bölümünden elde edilmiştir. Verilerin orijinal Osmanlıca ana metninle de kontrolü sağlanmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Betimsel analizde, elde edilen bulgular düzenlenip, yorumlanarak okuyucuya sunulmaktadır. Analiz sonucu elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239). Betimsel analizde araştırmadan elde edilen verilerden yapılan doğrudan alıntılara da yer verilmektedir.

3. Gelibolulu Mustafa Ali ve Nüshatü's Selâtin

25 Nisan 1541 yılında Gelibolu'da doğmuştur. Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldaki önemli aydın, tarihçi, edebiyatçı ve bürokratlarından(Kütükoğlu,1988: 314). Altı yaşında okula başlayan Mustafa Ali, ilk Arapça dilbilgisi derslerini sıbyan mektebinde görmüş, on iki yaşına geldiğinde artık konusunun uzmanı hocalardan ayrı dersler alabilecek kadar Arapça öğrenmiş ve temel dini bilgileri tamamlamıştır.Habib-i Hamidi'den Arap gramerine ait meşhur eser Kafiye'yi okumuş, hemşehrisi Sururi'den, tefsir ve fıkıh dersleri almıştır. Tahsil hayatına Gelibolu'da başlayan Mustafa Ali, bu eğitimini İstanbul'da medreselerde

eserlerdendir) yaygın bir edebiyata yol açmıştır. Nasihatname tarzının Osmanlı edebiyatında en önemli örneği M.Ali'nin Nüshatüs's Selatin'idir (İnalçık, 2009:53)".

tamamlamıştır (Atsız,1968: 1-4). Hayali, gibi devrin önde gelen isimlerinden dersler alan Mustafa, önce ‘Çeşmi’ mahlası ile şiir yazmaya başlamış daha sonra ‘Ali’ mahlasında karar kılarak bütün eserlerinde bu ismi kullanmıştır. Memleketi ve mahlasıyla anılarak Gelibolulu Mustafa Ali olarak bilinmiştir (Akün,1989: 416-421). Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra yazdığı şiirlerle dikkat çeken Gelibolulu, ‘Mihr ü Mâh’ adlı ilk eserini Şehzade Selim’e sunarak ona divan kâatibi olmuştur. İlerleyen zamanlarda tımar defterdarlığı, sancak beyliği ve divan kâatipliği gibi devletin farklı kademelerinde önemli görevler üstlenmiştir. Geniş kültürü, tecrübeleri ve güçlü edebi yönüyle çok sayıda eser veren Mustafa Ali, makam ve servet hırsı, kibir ve gururu, kimseyi beğenmeyen tavırları yüzünden döneminde sevilmemiş, istekleri şehzadeler ve hükümdarlar tarafından kabul görmemiştir. Yazar bulunduğu konumdan hep şikâyet etmiş, eserlerinin birçoğunda çok iyi bir eğitim almasına rağmen hak ettiği makamlara getirilmediğini ve haksızlığa uğradığını çekinmeden belirtmiştir. Makam elde etmek için yazılarıyla övdüğü bir kişiyi istekleri yerine gelmeyince en ağır şekilde eleştirmiştir. Son olarak 1600 yılında Cidde sancak beyliğine tayin edilen Gelibolulu Mustafa Ali, burada sancak beyi iken hayatını kaybetmiştir. Mezarı Cidde de olup yeri kesin olarak bilinmemektedir (Kütükoğlu, 1988: 414-416).

Gelibolu Mustafa Âli’nin başlıca eserleri şunlardır. **Tarihî Eserleri:** Künhü’l-Ahbar, Menâkıb-ı Hünerverân, Hâlâtü’l Kahire mine’l-Âdâti’z-Zahire, Füsûlü’l-Hallüve’l-Akd fi Usûli’l-Harcı ve’n-Nakd, Nusretnâme, Fursatnâme, Nadirü’l-Meharib, Heft-Meclis, Zübdetü’t-Tevarih, Câmiü’l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr, Mirkkatü’l-Cihad, Mir’âtü’l-Avâlim, Müşkât. **Edebî Eserleri:** Divan, Mihr ü Mah, Mihr ü Vefâ, Tuhfetü’l-Uşşâk, Sade-i Sad-Guher, Riyazü’s-Salikin. **Sosyal Hayatla İlgili Eserleri:** Nushatü’s-Selâtin, Mevâidü’n-Nefâis fi Kavâidi’l-Mecalis, Mehâsinü’l-Âdab, Hülâsâtü’l-Ahvâ der-Letâfet-I Mevâiz-i Sahîh-I Hâl, Tuhfetü’s-Sulehâ, Hakâyıku’l-Ekâlîm, Meâyübü’l-Erzâl, Sad Kıssa, Sad Hisse. **Diğer Konulardaki Eserleri:** Nevâdirü’l-Hikem, Hakâyıku’l-Ekâlîm, Menşeu’l-İnşâ, Münşeat’tır (İsen, 1988: 11-20).

Osmanlı Devletinde uzun yıllar kurumlarıyla her konuda iyi işleyen devlet düzeni XVI. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamış, kurumlar büyük bir sarsıntının içine girmiştir. Bu sorunların yaşanmasında, tımar sisteminin bozulması², sultanların (padişah anneleri) devlet işlerine karışmaları³ ve celali isyanlarının çıkması⁴ gibi faktörler etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nin çöküşünü fark eden ilim ve devlet adamları, hükümdarların da istekleri doğrultusunda yaşanan sorunların çözümüne yönelik öğüt tarzında kaleme aldıkları eserlerle bu sıkıntılarının çözümüne katkıda bulunmaya çalışmışlardır (Ertaş, 2008: 1). Nüşatü’s Selâtin de yazarın 1581 yılında Halep tımar defterdarlığı sırasında yazmış olduğu

² *Tımar Sistemi:* Osmanlılar’da devlete ait toprakların askerî ve idarî amaçlarla tahsis edilmesine dayalı sistemdir. Bu sistem Osmanlı Devleti’nin yalnızca askerî ve idarî yapılanmasının temelini oluşturmakla kalmamış, İmparatorluğun klasik çağında (1300-1600) tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici faktör olmuştur. XVI. yüzyılın son yıllarında çok yaygın olan rüşvet ve kayırmacılık yüzünden pek çok sipahi diğer isyancı gruplara katılmıştır. Ayrıca, sipahilerin savaş meydanlarında ki yetersizlikleri ortaya çıkınca sipahiler yerine seferlerde yeniçeri, sekban ve paralı askerler kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle tımar sistemi giderek zayıflamıştır (İnalçık, 2012: 168).

³ Kafes uygulamasıyla birlikte bazı padişahlar daha küçük yaşlardan itibaren tahta çıkmaya başladı. Padişahların yaşlarının küçük olmasından dolayı hükümdarlıklarının ilk yıllarında devlet işlerinde valide sultanların, saray halkının ve üst düzey devlet görevlilerinin etkisi görüldü. Örneğin IV. Mehmet Büyükannesi, Kösem Sultan’ın, devlet adamlarının ve yeniçerilerin onayıyla yedi yaşında iken Osmanlı tahtına çıkarıldı (Özcan, 2003: 414).

⁴ XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu da görülmeye başlayan, Osmanlı devlet düzenine karşı olan, başkaldırı niteliğindeki asker ve halk ayaklanmaları genel olarak ‘*celali isyanları*’ olarak adlandırılmaktadır. Bu ayaklanmalar serisi köylerden başlayarak, şehirlere kadar yayılmış Türk toplumunun siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel bütün örgütlerini etkileyen büyük çaplı toplumsal bir kavgaya dönüşmüştür. Bu ayaklanmaları ortaya çıkmasında tımar sisteminin bozulması, halkın haksızlıklara uğradığını düşünmesi, rüşvetin artması ve ağır vergiler gibi birçok faktör etkili olmuştur (Akdağ, 2013: 13-20).

Siyasetname türünde bir eserdir. Gelibolulu Mustafa Ali, eserinde döneminin siyasi ve sosyal durumunu ortaya koyarak kendi yaşamı ve çalışmaları hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Nüshatü's Selâtin, giriş ve sonuç bölümü hariç dört bölümden oluşmaktadır. Önsözde hükümdarların devlet idaresi sırasında mutlaka yerine getirmesi gerekenler, birinci bölümde idarî usuller, ikinci bölümde kanunsuz karışıklıklar, üçüncü bölümde devletin bu olaylar karşısında aczi, dördüncü bölümde ise kendi hayatı ve yaşadığı sıkıntılar anlatılmıştır (Eravcı, 2001: 33). Eleştirel bir dille konuları ele alan Defterdar Mustafa Ali'nin yazmış olduğu Nüshatü's Selâtin adlı eser, 2015 yılında Faris Çerçi, tarafından transkript edilerek üç bölümde sunulmuştur. Birinci bölümde eserin yazma nüshası esas alınarak günümüz Türkçesine çevrilmiş ve sadeleştirilmiş metni, ikinci bölümde yazma nüshasının transkript edilmiş şekli, üçüncü bölümde ise yazma eserin orijinal metni verilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Adalet ve Liyakat

Gelibolulu Mustafa Ali'nin adalet anlayışının temelinde liyakat ilkesi vardır. Ona göre devlet içerisinde adaletin sağlanması ve adil bir ortamın oluşması ancak liyakati esas almakla gerçekleşmektedir. Liyakati esas almayan bir düzen halkın geneli için bir zulümdür. Mustafa Ali'nin eserini kaleme aldığı XVI. yüzyıl sonları Osmanlı Devletinde, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlar başta olmak üzere önemli yapısal sorunların yaşandığı bir dönemdir. Mustafa Ali, devlet içerisinde yaşanan bu sarsıntıların temelinde, rüşvet ve iltimasın (adam kayırma) yaygınlaşması, liyakat sahibi olmayan insanların önemli makamlara gelmesi, onların kendi çıkarları doğrultusunda haksız uygulamalarını gerçekleştirmesi gibi sebepleri göstermektedir. Hak etmeyen insanlar önemli makamlara geldiklerinde onlarda kendi yandaşlarını etrafında toplamakta, adalet düzeni ortadan kalkmaktadır. Derdini kimseye anlatamayacak duruma gelen halk ezilmekte, onun deyişiyle zulmün ateşiyle yanıp kavrulmaktadır.

Mustafa Ali'ye göre kötü niyetli ve bulunduğu makamı hak etmeyen insanlar, başa geçtiklerinde “Yandaşları olan soysuzları isteklerine uygun olan yüksek dereceli makamlara tayin ederler. Onlar, halka açıktan açığa düşmanlık eden, melek yüzlü ve melek huylu rezil insanları her fırsatta kendi halinde insanlarla aynı kefeye koyarlar. Belki tecrübe ve birikim yönünden onları tercih ederler. İlm-i kıyafeden, yani yüzüne bakarak iç dünyası ile ilgili sonuç çıkarma yolunu terk edip, hata ve kusurlarına göz yumarak, uğursuz ve asık suratlıları, eşi benzeri olmayan kâmil insanlara tercih edip, bu liyakatsiz insanları yüksek maaşlı kadrolara layık görürler⁵ (Gelibolulu, 2015: 55).” sözleriyle saygı duyulması gereken, örnek insanlar varken, hak etmeyen insanların belirli makamlara atanmasını eleştiren Gelibolulu, padişahlara nasihatte bulunarak vekillerini ve devlet yöneticilerini seçerken dikkat etmeleri gerektiğini belirtmektedir. Aksi halde hak etmeyen insanlar başa geldiklerinde, onların kendi yandaşlarını tercih edeceğini, bu durumun ise toplumda adalet duygusunu sarsacağını dile getirir.

Mustafa Ali, işini iyi yapan ve başarılı olan insanların korunmasını, belli makamlara tayinler yapılırken bu kişilerin seçilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre ancak liyakata göre atamalar yapılırsa toplum içerisinde adalet sağlanır. Böylece halk huzur içerisinde yaşar.

⁵“Zîr-destleri olan erâzili hem-vâra merâtib-i aliyeyya ir görürler ve benî Âdeme ızhâr-ı ta'annüd iden azâzili melek-rûve ferîşte-hûmerdümlerle her âyine bir görürler. Belki hibret ü basîretdeniçevehile anlardan tercih kılurlar ve ilm-i kifayedeniğmâz-ı aynidüb, abûsü'l-vech olanları vecîh ü bi-şebîh kâmillerden rütbe-i râtibeyeelyak u ahrâbilürler(Gelibolulu, 2015: 55).”

Aksi durumda zulüm her zaman devam eder. Bu düşüncelerini eserinde “Beytü’l-mal-ı Müslimi’nin başında bulunan sultandan şu beklenir. Sultan kısa zamanda, adalet ve insaf ölçülerini dikkate alarak, onun gibilerin makamlarını tebdil eder, gelir ve giderlerini düzene sokar ve her şahsın şanına uygun düşen ikramını, değer ve unvanına uygun düşen rağbet saygısını esirgemez (Gelibolulu, 2015: 107).”sözleriyle ifade etmektedir. Gelibolulu, Padişahların geçmiş dönemde büyükbabalarına hizmet eden başarılı kişileri koruması gerektiğini belirtir. Onların yüksek makamlara ulaşmasında ve derecelerinin yükselmesinde çaba göstermesi gerektiğini “*Ecdâd ü ahyâr ve âbâ-i büzürgvârlarîhidmetinde olanları görüb gözetmek ve kendülerün hidemât-ı mebrûrelerinde bulunanları gûşe-i hatır-ı âtırlarından gidermeyüb, dâimü’l-evkât iltifât ü ri’âyetine kûşîşitmekdür. Ve bir hâkim ki, Ahbar-ı meyl-ima’delethadd-i tevâtüre yetişe ve re’âyâlahüsni zindegânîvü ülfeti haber-i meşhûrla şöhret-i tâmmе bula. Anı mihnet-i azilden himâyet ve dâyima irtifâ-ı merâtib ve izdiyâd-ı menâsıbinacell-i himmetdür* (Gelibolulu, 2015: 97).”cümleleriyle ifade eder. Mustafa Ali’nin eleştirdiği bir diğer konu ise insanların layık olmadığı halde bir gruba mensup olması ya da birilerinin tanıdığı olmasından dolayı belirli makamlara getirilmesidir. Gelibolulu, bu durumu “Kendi sahalarında kadılık gibi makam ve mevkiler, medreselere ilişkin dereceler liyakat gözetilmeyip, bu falana mensuptur ve filan paşanın hocalığıyla meşhur olmuştur denilerek makamlar ehline verilmemiş, eğitim kurumları ders vermekle ün yapmış elemanlara layık görülmemiştir. Böylece ilim ve fazilet izleri ulemanın zihin sayfalarında silinmeye, değer kazanmış bilgi ve kültür ışıkları, akıllı insanların alınlarında yok olmaya başlamıştır (Gelibolulu, 2015: 134).” ifadeleriyle eleştirmektedir. Ona göre hak ve adaletin sağlanması için öncelikle makam ve mevkiler iltimasla verilmemelidir (Gelibolulu,2015: 127). Aksi takdirde eserde de belirtildiği gibi “Yıllarca padişaha yararlı hizmetlerde bulunmuş, güvenilir, becerikli ve halkın takdirini kazanmış kişiler belirli makamlara hak etmeyen insanların getirilmesini görürse ve bu kişiler onlardan daha üst makamlara getirilirse işinden bıkarlar, makamlarından nefret ederler, yalnızlık köşesine çekilerek emekli olma yolunu seçerler.” (Gelibolulu,2015: 126). Hak edenler çember dışında kalırken hak etmeyen insanlar her şeyi eline alırlar. Bu nedenle toplumsal huzur ve adaletin sağlanmasında hükümdarlara önemli görevler düşmektedir. Onlar görevlendirme yaparken işini iyi yapan, insafı, doğru ve dürüst, halkın güvenini kazanmış insanlara öncelik vermelidirler.

4.2. Adalet ve Doğruluk

Gelibolulu Mustafa Ali’nin adaletin sağlanması konusunda üzerinde durduğu kavramlardan bir diğeri doğruluk-dürüstlük kavramıdır. Sadece kendilerini ve çıkarlarını gözetip ve buldukları makama hak etmeden gelen devlet görevlileri, kendilerini padişahlara iyi gösterme adına her türlü hile, yalan ve ahlaksızlığa başvurmaya başlamıştır. İkiyüzlü ve riyakâr olan bu kişiler kendinden olmayan insanları düzenleri bozulmasını diye uzak tutmuşlardır. Çünkü doğru sözlü olan, adaleti esas alan, vicdan sahipleri onların ahlaksızlık üzerine inşa edilmiş menfaat düzenini bozmaya çalışır, onların ikiyüzlülüklerini yüzlerine vurur. Bu nedenle doğru insanların onların yanında yeri yoktur. Bu düzenin kurulmasını engellemek için padişahlara önemli görevler düşmektedir. Özellikle adaleti sağlayacak görevliler seçilirken dikkat edilmezse rüşvet ve iltimasla iş yapan insanları gören dürüst insanlarda onların ağına düşmekte adalet duygusu zedelenmektedir. Bu durumu Mustafa Ali, “Nitekim zamanımızda kadılık görevinde bulunan kadılar dünyalık elde etme ve rüşvetle mal defterdarlığına ulaşmak isterdi. Bunlar sicil ve resmi vesika akçalarına muhtaçtır. Öğrencilik yıllarından beri fakirlik ve yoksullukla çırpınan, açgözlülerin belirli makamlara gelmesi köylü vatandaşın da kafasını karıştırır. *Doğruluk ve adalet* taraftarı olan köylüler de zulmü

tercih ederler. Altın ve gümüş elde etmek için çirkin olan rüşveti alıp vermeye başlarlar⁶ (Gelibolulu, 2015: 122).” ifadeleriyle dile getirmektedir. Dönemin hükümdarlarına nasihat ederken “Günümüzde yüce mekânından hükmeden, yüce hükümdarların en seçkini, Osmanlı hanedanının övülmüşü olan cihan padişahı Sultan Murad Han, Selim Han, Allah’ım ömrünün sonuna kadar onu güçlü kıl, soyu yüce ecdadının arzuları doğrultusunda halkın durumunu incelemek üzere vezirlerine, halktan gelen talepleri incelemek üzere vekillerine havale etmelidir. Bizzat kendisi halkın işleriyle bire bir meşgul olmalı, güzel sayılan adetlere ters düşmeden adalet yolunda ısrarlı olmalıdır. Vezirlerine lazım olan sadece *dosdoğru hareket* etmektir (Gelibolulu, 2015: 57).” şeklinde nasihat de bulunmakta, vezirlerin dürüst olması gerektiğini dile getirmektedir. Aksi bir durumda adaletsiz uygulamalar en üstten başlayarak tüm kurumları kuşatmakta, halk zulme maruz kalmaktadır. Mustafa Ali, “*Doğru ve insafli* kişiler varken bıyık altından gülenlerin ve birilerini övmesiyle meşhur olanların tercih edilmesi insanlar için zulümdür (Gelibolulu, 2015: 57).” sözleriyle açıklar. Ona göre, hakkın, hukukun ve doğruluğun olduğu yerde zulüm, hak yeme ve sömürü kalmaz. Adil bir düzen oluşur. Bu nedenle hak ve adaletten ayrılmayan, *işlerinde doğru olan* insanların bulunduğu dönemler halkın huzur içinde yaşadığı, mutlu ve huzurlu olduğu dönemlerdir. Mustafa Ali, bu durumu “Kadri yüce padişahın ve şanı büyük hakanın üstün nitelikli arkadaşları Taç-zade Cafer Çelebi⁷ merhum ile Mevlana Ahidir⁸. İşini yapan, oturup kalkmasını bilen ve halkın geleceğini hazırlayan Mevlana Ahi’nin meclis’i şerifleri ilmi sohbetler ile süslenmiş, yüksek seviyedeki toplantı yerlerinde tarih ilmi konusunda faydalı rivayetler ile donatılmıştır. Böylece âlemin durumu düzenli hale geldi. Gülümseyen insaf ve merhamet bahçesinde esen adalet rüzgârının kokusu gelmeye başladı (Gelibolulu, 2015: 103).” sözleriyle açıklamaktadır. Geliboluluya göre anlaşmazlıklarda ve kararlar alınırken hakkaniyetin gözetilmesi, doğruluk, tarafsızlık ilkeleri gözetilerek hareket edilmesi gerekmektedir. Vilayet kâtiplerinin isteği ve büyük sultanların arzusu köy ve kasabaları tahrip etmek, yerleşim merkezlerine zarar vermek değildir. Buralarda doğruluğu ve adaleti sağlamaktır. Bu durumu “*Pes tahrîr-i vilâyetdenmurâd ve selâtîn-i büzürgvâra muktezâ-i fu’ad tahrîb-i kurâ vü ziyâ ve ta’mir-i ma’mûre-i nevâhivü bikâdeğüldür. Belki mahzan adalet ve ihtiyar-ı üslub-ı nasafetdür.* (Gelibolulu, 2015: 166)” cümleleriyle ifade etmektedir. Mustafa Ali, kararlar alınırken tarafsız kalınması, adaletli olunması ve çok hassas davranılması gerektiğini belirtmektedir. Bu konuda ki düşüncelerini “İyi düşünen akıl sahiplerine malum olduğu üzere iyiyi kötüden ayıran büyük âlimler ile büyük kanaat önderleri, hakkın ve adaletin tam uygulanması konusunda çok hassas davranmalı, hiçbir şeyin etkisi altında kalmadan emanet ve doğruluğu yerli yerine koymayı büyük bir sorumluluk saymalıdır (Gelibolulu, 2015: 55).” ifadeleriyle dile getirmektedir. Ona göre doğruluk ve dürüstlük adaletin sağlanmasında gerekli olan erdemlerdir.

⁶ Nite ki, fî-zamânin akudat-ı kadâ-iktizâ bezl-i dünyâ ve sarf-ı irtisâyla mâl defter-dârlıklarına vâsıl ve sicill ü hüccet akçalarına muhtâc ve sühtelikleri âleminden berûfâkrü fâka ile keşîrî’l-ihitiyâc iken, anun gibi âç gözülür ni’met-i menâsîba mütevâsıl olmağla her rûstâyînin dimâğî bu târikle fesedâvarub adlemâyil olanları zulmu tercihe ve cem-i dirhem ü dinar için irtisâ-i kâbihe başlar (Gelibolulu, 2015: 122).

⁷ Taç-zade Cafer Çelebi: (920-1514) Döneminin ileri gelen şairlerindendir. Amasya’da Sultan Beyazıt’ın yanında bulunmuştur. Elli akçe yevmiye ile Mahmut Paşa Medresesine müderris olmuştur. Heves-name adında mesnevisi bulunmaktadır (Tahir, 1972: 373).

⁸ Mevlana Ahi: Niğbolu’da doğmuştur. Benli hasan lakabıyla bilinir. Daha sonra Ahi mahlasını almıştır. Ticaret amacıyla geldiği İstanbul da O asrın hükümdarlarının ilme rağbet ettiklerini görmüş ve ilim yolunu seçmiştir. Hüsn’i Dil adlı esri oldukça meşhurdur. Yavuz Sultan Selim, Ahi’nin bazı şiirlerini görüp beğenmiştir (Gelibolulu, 2015: 103).

4.3. Sosyal Adalet

Gelibolulu Mustafa Ali'ye göre sosyal adaletin sağlanması ancak adil davranmakla gerçekleşmektedir. Sadece halkın bir kesiminin her şeyi elinde tutması adaleti ortadan kaldırmaktadır. Bir kesim halka zulmederek büyük bir zenginlik elde etmekte, diğer kesim eza ve cefayla baş başa kalmaktadır. Rüşvet ve iltimasla makam elde edenler kendi yandaşlarını da yanlarına alarak halka ağır vergiler uygulamakta, çaresiz halk kendi geçimini sağlayamadığı gibi bu ağır vergilerin yükü altında ezilmekte, vergilerini ödemekte güçlük çekmektedir. Bu kişilerin amacı padişaha iyi görünüp makam elde etmektir. Halkın durumu onlar için önemli değildir. Gelibolulu bu durumu "Özellikle padişahın huzurunda gayret ve hizmetleriyle anılıp imtiyaz bulmaktır. Asla fakirlerin hayat şartlarını düzeltmeyi kendilerine dert edinmezlerdi. Bin akçe olarak yazılan hisse sadece bir akçe gelir vermese cidden sipahisine acımazlardı. Bu yolla asker giderek fakirleşmiş ve has, yani yüz bin akçeden fazla gelir getiren köylerin halkı, güvenilir insanların düşmanlığı ile perişan bir hale gelmiştir (Gelibolulu, 2015: 167)." sözleriyle açıklamaktadır. Ona göre "Fiyat ayarlamasının adil uygulanmaması ve çarşı esnafının üzerlerine güvenilir insanlardan ve halk içerisinden memur tayin edilmemesi sıradan insanların zenginleşmesine ve silah erbabının iflas edip zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Bu durumu Gelibolulu, "Te'âdülle icrâ olunmaması ve üzerlerine efâdıl ü ahâlîden muhtesıb konulmaması, edânînin gınâsına ve ashâb-ı silahun iflâsla anâsına sebep olmuştur (Gelibolulu, 2015: 172)." cümleleriyle ifade etmektedir. Sosyal adaletin sağlanmasında padişahlara önemli görevler düşmektedir. Hükümdarlara nasihatlerde bulunurken "Bundan böyle, âleme hükmeden padişah, adaletle hükmetmeyi ve yeniden çıkaracağı adil kanun gereği insafı davranmayı teşvik buyurmalıdır. Her serhaddin maaşlı askerleri padişahın fermanıya tımara çıkmalıdır. Bu husus padişah kanunnamesinde belirtilip, kayıt altına alınmalı ve buna aykırı hareket edenlere asla izin verilmemelidir ki, kademe kademe sipahi ve büyük toprak sahiplerine rağbet artsın. Faziletli insanların kölelerine ait tımarların ve zeametlerin evvelki gibi korunması mümkün olabilsin (Gelibolulu, 2015: 172)." demektedir. Sosyal adaleti sağlayacak olan padişaktır. Halkın sığınağı hükümdarlardır. "Zira Hadis-i Şeriflerden ve mutasavvıfların sözleri arasında yer alan Sultan (yeryüzünde) Allah'ın gölgesidir. Her mazlum ona iltica eder hükmü gereğince her mazlum ki, zulmün baskı ve ateşine maruz kalınca sığınacağı yer Allah'ın gölgesi durumunda olan cihan padişahıdır. Her kederli insan yaz sıcaklarının şiddetinden rahatsız olup; büyük bir değişime uğruyorsa hiç şüphesiz onun sığınacağı yer saltanat bahçesinin servi ağacı, hak, adalet ve merhametin şimşir ağacı olan şanı yüce padişah olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir (Gelibolulu,2015:172)." sözleriyle ifade etmektedir. "Padişahın adaletle hüküm sürdüğü günlerde aksaklıkların yok olması ile yine ocak erlerinin parlak kandil olup uyanması, efendilerine hizmet eden düşkünlerin ayağa kalkması mümkün olur. Aksi halde O zalimlerin yaptığı zulüm karanlığından devrin kurtulması, adalet ve sevgi güneşinin doğudan batıya ulaşip aydınlatması diğer şekilde mümkün değildir⁹ (Gelibolulu,2015: 149)."

4.4. Adalet ve Denetim

Gelibolulu Mustafa Ali'ye, göre çıkarıcı, yalancı ve ahlaki bozuk olan insanlar kendi düzensizliklerinin ve yolsuzluklarının ortaya çıkmasını istemezler. Sürekli iyi görünmeye çalışarak bu açıklarını kapatmaya, üst makamlara kendilerini farklı göstermeye çalışırlar. Ama adaletsiz uygulamalarına devam eder ve zulümlerini sürdürürler. Ona göre bu

⁹ Adâlet encâm-ı şehri-yârîde bunların inkırâzı ile yine ocâğelerinin Rûşen-çirağolub uyanması ve merdüm ü mahdüm düşkünlerinin ayaklanma müyesser ola. Yoksa ol zalemenün zulmet-i zulmlerindehrünberâ'eti ve âfâtâb-ı re'fet ü adâletünşarkdan garba izâeti ve nûrâniyeti ahar vechile müte'assirdür (Gelibolulu, 2015:149).

sorunların çözülmesinde ve adaletin sağlanmasında görevlilerin sürekli denetlenmesi gerekir. Halk, vezir ve âlimler hükümdarlara denetim konusunda yardım etmelidir. Art niyetli, görevini yapmayan, adaletli davranmayı terk edip zulmü seçen kişileri gerekli makamlara bildirmelidir. Mustafa Ali, bu durumu açıklarken “*Evvelâ Pâdişahlarınun görür gözi olalar. Rü’yetindenba’id olan umûrı ana göstereler. Ve dâyima devletine nîgeh-bân olub, bed-nazarları nazardan sürdürerler. Ve bî-basîret ü kem basarlar ahvalımayn-ı adâletle gördüreler (Gelibolulu, 2015: 65).*” ifadelerini kullanmıştır.

Mustafa Ali’ye, göre devlet işlerinin adaletli bir şekilde yürütmesi için denetim yapan hükümdar vekillerinin, devlet görevlilerini iyi tanımaları gerekmektedir. Aksi halde sorunlar çözülmediği gibi adaletsiz uygulamalar devam edecektir. Hak ve adalet arayanlar daha da zor duruma düşecektir. Gelibolulu bu düşüncelerini “Büyük vekillerin ehl-i hak olmadıkları ve insanların bir kısmını gereği gibi tanımadıkları sürece zulüm ateşinden kurtulmayı bekleyenler yanan ateşe biraz daha yaklaşırlar. Sitemin hararetinden hak ve adalet ırmağına can atanlar öldürücü ve çaresi olmayan zehirle karşı karşıya gelirler (Gelibolulu, 2015: 61).” cümleleriyle açıklamaktadır. Padişahların sadece vezirlere ve vekillerine güvenmesinin yetersiz olacağını, aynı zamanda onların da denetlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Mustafa Ali, bu durumu “Vezirlere güvenmek ve vekillere tam olarak inanmak belli ölçüde hak ve adalete mani ve cevru cefanın artmasına sebep olur (Gelibolulu, 2015: 88).” sözleriyle dile getirmektedir. Ona göre rüşvet ve iltimasla iş yapan, haktan, adalet ve doğruluktan uzak olan, kendi çıkarları dışında başka hiçbir kişiyi düşünmeden hareket eden, adaletsiz uygulamalarıyla halka zulmeden görevliler denetim olmadıkça kendi bildiklerini yapmaya devam edecektir. Bu durumu “Şüphe yok ki, vilayet kâtibi olan bu suçluların düzelmiş yoktur. Ocakları sönmüşlerin sayısı yıldız kümelerinden daha çoktur (Gelibolulu, 2015: 167).” diyerek bu kişilerin birçok insanın hayatını alt üst ettiğini belirtmektedir. Padişahlara düşen denetim görevini yerine getirerek halkın hakkını ve hukukunu korumaktır. “Zira zulmün karanlığına rıza göstermek, adalet güneşinin batmasına neden olur(Gelibolulu, 2015: 172).” ifadeleriyle de nasihat de bulunmaktadır.

5.Sonuç ve Tartışma

Gelibolulu Mustafa Ali’nin adalet anlayışının temelinde liyakat ilkesi vardır. Ona göre adaletin sağlanması ve adil bir toplum düzeninin oluşması öncelikle liyakatin esas alınması ile gerçekleşmektedir. Onun bu görüşünde eserini kaleme aldığı XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti’nin kurumlarında yaşanan sorunlar etkili olmuştur. Mustafa Ali, bu dönemde rüşvet ve iltimasla insanların hak etmediği makamlara gelmesini sert bir şekilde eleştirerek, bu kişilerin toplum içerisinde adalet duygusunu zedelediğini belirtmiştir. Buldukları makamları hak etmeden elde edenler halk için değil, kendi çıkarları ve yandaşları için görev yapmış, doğruluk, hak, adalet, vicdan gibi erdemleri yok saymışlardır. Onların oluşturdukları hak ve adaletten uzak keyfi uygulamalar toplum düzenini alt üst etmiş, bir grup azınlık zenginlik içerisinde rahat bir hayat yaşarken, halkın büyük bir kısmı fakirlik ve yoksulluk içerisinde yanıp kavrulmuştur. Gelibolulu Mustafa Ali, bu sorunların çözümünü ve adil bir toplum düzeninin oluşturulmasında halkın sığınağı olan hükümdarlara önemli görevler düşüğünü belirtmektedir. Öncelikle vezirler başta olmak üzere tüm devlet görevlileri sıkı bir denetim altında tutulmalıdır. İşinde başarılı, dürüst, vicdan sahibi, adil insanlar önemli makamlara getirilmelidir. Aksaklıkların yok olması, efendilerine hizmet eden düşkünlerin ayağa kalkması Padişahın adaletle hüküm sürdüğü günlerde mümkün olmaktadır. Adaleti esas almayan bir toplum düzeni ise halk için bir zulümdür.

Bu çalışma doğrultusunda, siyasetname özelliği taşıyan eserler başta olmak üzere adalet kavramını ele alan benzer çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Çakmak ve Tezcan (2016) Kutadgu Bilig’de, adalet anlayışını incelemiştir. Yusuf Has Hacib’e göre, adaletin sağlanmasında hükümdarlar ve devlet görevlilerine önemli görevler düşmektedir. Adil bir toplum düzeni için doğruluğun esas alınması gerekmektedir. Belirli makamlara liyakat ilkesi esas alınarak hak edenler gelmelidir. Halkın ekonomik anlamda hakları korunmalıdır. Sosyal adalet ancak böyle sağlanabilmektedir. Hükümdarlar, adil kanunlar çıkararak ve denetim görevini yerine getirerek halkını korumalıdır. Bu araştırmada elde edilen sonuçlar Yusuf Has Hacib ile Gelibolulu Mustafa Ali’nin adalet kavramına yönelik ortak görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Kolbaşı (2008) Koçi Bey Risalesini inceleyerek yazarın adalet anlayışı hakkında bilgi vermiştir. Koçi Bey’e göre, adalete dayalı bir toplumsal düzenin sağlanabilmesi için halk zulme maruz bırakılmayıp, adalet ile muamele edilmelidir. Devlet kadrolarına liyakate göre atama yapılarak bilgili, işini iyi yapan ve hak eden insanlar atanmalıdır. Halk ağır vergilerden korunmalıdır. Aksi takdirde halkın büyük bir kesimi fakirleşecek ve sosyal adalet ortadan kalkacaktır. Hükümdarlar devlet görevlilerini sürekli denetlemelidir. Halkın refah ve huzuru ile adalete dayalı bir toplum düzeni ancak böyle sağlanabilmektedir. Bu anlamda risalede adalet kavramına yönelik görüşler Gelibolulu Mustafa Ali’nin eserinde belirttiği adalet anlayışıyla ortak özellik göstermektedir. Karagözoğlu (2009) ‘İbn Miskeveyh’te adalet’ adlı çalışmasıyla, Türkdogan (2010) ‘Siyasetnameler ve Bir Siyasetname Olarak Ahmedî’nin İskendername’sinin, Hükümdarların adaletin sağlanmasında ki sorumlulukları, sosyal adalet, liyakat ilkesinin dikkate alınması, doğruluğun ve dürüstlüğün adaletin sağlanmasındaki önemi noktasında Gelibolulu Mustafa Ali’nin adalet anlayışı ile benzer özellikler taşıdığı tespit edilmiştir.

Yusuf Has Hacib’in, XI. yüzyılda kaleme aldığı Kutadgu Bilig, Ahmedî’nin XIV. yüzyılda yazdığı İskendername, Gelibolulu Mustafa Ali’nin XVI. yüzyılda tamamladığı Nüşatü’s Selâtin ile Koçi Bey’in XVII. yüzyılda aktardığı risalesinin birbirinden farklı dönemlerde yazılmasına rağmen, altı yüzyıllık zaman içerisinde adalet kavramının önemini koruduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ, O. (2008). “Değerler Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6. 16, 9 – 27.
- AKDAĞ, M. (2013). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyamları,”* 2.baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 13-20
- AKÜN, Ö.F. (1989). “Ali Mustafa Efendi Maddesi”, *TDVİA*, (Cilt 2, 416-421). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları
- ATSIZ, N.(1968). *Ali Bibliyografyası*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- CEVİZCİ, A. “Adalet Maddesi”, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 3.basım, İstanbul, 1999, s.12.
- ÇAĞIRICI, M.(1989). “Adalet Maddesi”, *TDVİA*. (Cilt 1, 341-343). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÇAKMAK, M.A.&TEZCAN, R. (2016). Kutadgu Bilig’e Göre Türklerde Adalet Anlayışı. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 3 (5), s.177-183.
- ERTAŞ, K. (2008). “ *Gelibolulu Mustafa Ali’nin Nasihatü’s Selâtin isimli eserinin Tenkidli Metni* ” yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- ERAVCI, H. M. (2001). Gelibolulu Mustafa Ali’nin Nushatü’s-Selâtininde 1578-79 Trans-Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.III, say. I,Afyon 2001, s. 31-40.
- GELİBOLLU, M. A. (2015). *Nüşatü’s-Selâtin*.(Haz. Faris. Çerçi), Birinci Basım, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- GÜRİZ, A. (1990). Adalet Kavramı. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 7, 11-20.
- HÖKELEKLİ, H. (2009). “Bir Değer: Adalet”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, Sayı 5, 132-137.
- İNALCIK, H. (2007). “Osmanlı Hukuk Sisteminde Adaletin Üstünlüğü” *Adâlet Kitabı*, Ed. Bülent Arı ve Selim Aslantaş, ss. 209-210. Ankara: Adalet Bakanlığı.
- İNALCIK, H. (2009). *Devlet-i Aliyye*, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Bozuluş ve Kargaşa Dönemi (1603-1656), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İNALCIK, H.(2012). “Tımar Maddesi”, *TDVİA*. (Cilt 41, 168-173). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- İSEN, M. (1988). *Gelibolulu Mustafa Ali*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KALKIŞIM, M. M. (2013), “Kutadgu Bilig’de Adalet Değeri”, *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi* (1).
- KOLBAŞI, A. (2008). Koçi Bey Risalesi’ne Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet-Halk münasebetlerini etkileyen Faktörler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 12, s. 120-129
- KÜTÜKOĞLU, B. (1988). “Ali Mustafa Efendi Maddesi”, *TDVİA*, (Cilt 2, 414-416). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

- TOPAKKAYA, A. (2009), “Aristoteles’te Adalet Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V. 2/6, Winter, p. 628-633.
- TÜRKDOĞAN, M. G. (2010). Siyasetnameler ve Bir Siyasetname Örneği Olarak Ahmedî’nin İskendername’si, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3 Sayı:12, 418-430.
- UNAN, F. (2007). “Osmanlı İdare Felsefesinde Adalet” *Adâlet Kitabı*, Ed. Bülent Arı ve Selim Aslantaş, s. 105-138. Ankara: Adalet Bakanlığı.
- ÖZCAN, A. (2003). “Mehmet IV Maddesi”. *TDVİA*, (Cilt 28, 414). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.